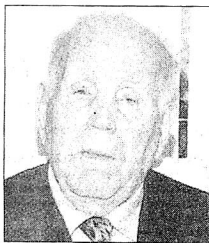

525-ci qəzet

16 fevral 2013-cü il, çərşənbə, №022 (3798). Qiyməti 20 qapik

www.525.az

Məmməd Səid Ordubadi irsinin nəşrində mühüm addım

Yavuz AXUNDLU,
professor

Görkəmli ədəb, müasir Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının banisi, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin əsas üzvlərindən biri, lirik və satirik şeirlər, felyetonlar müəllifi, cəsarətli publisist, fəal ictimai xadim Məmməd Səid Ordubadinin anadan olmasının 140 illik yubileyi ətrafında Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru, akademik İsa Həbibbəyli ustad qələm sahibinin irsinin nəşri sahəsində olduqca əhəmiyyətli addım ataraq onun indiyədək çap olunanması "iki coşğun Avropaya səyahət" adlı romanını, "Qəflət" (1906) və "Vətən və hürriyyət" (1907) şeir kitablarını, qiymətli xatirələrini, "Qanlı sonələr" publisist əsərini toplayıb, tərtib edib, çapda hazırlamış, elmi cəhətdən əhəmiyyəti bir on söz yazaçaq birlikdə "Hayatım və mühitim" adlı aludə nəşr etdirmişdir. (Naxçıvan, "Öcəm" nəşriyyatı, 2012, 336 səh.)

Nəşriktə istedadlı İsa Həbibbəylinin yaradıcılığında ilk addım deyildir. O, özündən əvvəl ayrı-ayrı müəlliflərin əl-yazmalarını və folklor nümunələrini toplayıb nəşr etdirən səfərləri – Salman Murtazay, Abbas Zamanov və başqalarının xeyirxah fəaliyyətini davam etdirən zəviyələrində biridir. İsa Həbibbəyli Əli Məmmədşuluzadənin "Oyunbazlar", "Lənət", "Dər" komediyalarını, onlarla şeir və felyetonlarını tapıb çap olunmuşda, M. Şaxhütti, M. T. Sidiqi, Ə. Sərif, M. C. Cəfərov, A. Zamanov və başqalarının ədəbi irsinin nəşr edilməsində fəal iştirak etmişdir. Həm də İsa Həbibbəylinin bu sahədəki xidmətlərini coğrafi-

yası çox genişdir. C. Məmmədşuluzadənin əsərlərinin rus, ərəb, ingilis, macar, ərəf dilində Rusiya, Pakistan, Misir, Macarıstanda nəşr edilməsi qüdrətli Azərbaycan ədəbinin əsərlərinin dünyanı bir çox ölkələrdən yayılması, oxunması və qiymətləndirilməsinə imkan vermişdir.

İstedadlı alimin M.S.Ordubadiyə həsr olunan "Taleyi və snatı" adlı məqalələr toplusu (2012) və ədəbi "Hayatım və mühitim" (2012) kitabının nəşrinə nail olması yazının yaradıcılığının yeni təfəkkürü əsasında qur işiq salmaqda yanaşı, həm də kitabda verilən əsərlərin şərh olumasına kömək edir.

"Hayatım və mühitim" memuarında ilk öncə Məmməd Səid Ordubadinin eyni adlı xatirələri verilmişdir.

İsa Həbibbəyli taxminən 20 il əvvəl mənimlə birlikdə bu xatirələrdən bir neçə parçanı mətbuatda çap etdirmişdir. O zaman taxminən tam nəşrinə başa çatdırmaq mümkün olmamışdır. Biz sonra "Qanlı sonələr" kitabının bu tam nəşrinə nail olmasaq da, İsa Həbibbəylini ilə barabər ondan da bözi parçaları kitab haqqında bir neçə məqaləni ilk dəfə çap etdirməyə müvəffəq olmuşuq.

"Hayatım və mühitim" memuarı "Familiyamız" fəslə ilə başlayır. Burada ədəbi nəslə şərəf, valideynləri haqqında atərləli məlumat verilməmişdir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, bu xatirə başqa bəzi memuarlardan xeyli fərqlənir. Burada Ordubadi o dövrdəki vəziyyəti, şəhərin ictimai-siyasi-iqtisadi durumu haqqında da kifayət qədər maraqlı faktlar vardır. Ordubad şəhərinin varlı adamları, ruhbanları, təsəvvüfat, mal-qarası, məcədləri, küçələri, qadın və kişi fəqərləri, ərəzq məllərinin qiymətli haqqında da oxucuların diqqət məlumat verir.

Atasının ölümündən sonra gənə Səid Ordubadda İpək zavodunda əmək fəaliyyətində başlamış, keçirdiyi çətin və məşqətli həyatı da "Hayatım və mühitim"lə öz əksini tapmışdır. Həmin M.S.Ordubadinin şeir yaradıcılığına başlaması, ilk şeirlərini və şeir kitablarını çap etdirməsi də "Xatirələr"lə mühüm yer tutmuşdur. Bu monada "Hayatım və mühitim" memuarı ədəbi həyatı və yaradıcılığını öyrənmək üçün də əhəmiyyəti mənəvidir.

"Hayatım və mühitim" memuarında Əyranikr ki, 1912-ci ildə dənə

quldurlarının başçısı Andranik Culfaya gəlir. Həşim bəy Vəzərov Andraniklə görüşüb müsahibə almaq üçün M.S.Ordubadiyə vəsiqə göndərmişdir. M.S.Ordubadi Andraniklə görüşüb atərlə söhbət etsə də, Andranik bu söhbəti nəşr olunmasına razılıq verənməmişdir. Andranik inkar etsə də, ədəb onunla söhbətin də erməni – müsəlman davasının notları haqqında öz fikirlərini ali qanlı cəllada deməkəndən çəkinmir. "Mən bu yerdə çoxdan bəri yaşayıram. 5-6-cı illərdə başlanan erməni-müsəlman ittihamların törənməsi faciələrin bir çoxunu öz gözölməli görmüşəm. Mən hər iki tərəfin dənəli kəndərlərini, yanan evlərini, günəbəz didiriblərini sürürlərcə coşuqları və qadınları görmüşəm. İndi də onları düşünərək ürəyim ağrıyır". Paşanın yalan dediyi aydın idi. Bir neçə il sonra onun öz girdən əməllərini daha geniş ərəzədə və daha kəskin şəkildə təkrar etməsi bunu təsdiq edir.

M.S.Ordubadinin "Hayatım və mühitim" əsəri təkcə ədəbi həyatı və yaradıcılıq haqqında deyil, dövr haqqında geniş məlumat verən bir əsər kimi qiymətləndirə və M.S.Ordubadinin şeir bəlik səhbi olduğunu təsdiq edir.

Topluda ikinci əsər "Qanlı sonələr"dir. 1905-06-cı illərdə Qafqazda, xüsusən Azərbaycan əməllərini tələtdiyi qanlı hadisələr M.S.Ordubadi özünün çətin müşahidələri və 245 müxtəir məktub əsasında tarixi faktlara əsaslanaraq qələmə almışdır.

"Qanlı sonələr"dan bəli olar ki, müəllif ilk öncə Bakıda "İrşad", "Təzə həyat" qəzetlərində və hadisələrə dair yazdığı məqalələrdə gəzərsiz məlumat vermişdir. Müəllif "Mən çox fəxr edirəm ki, hər cür fitnəkar məqalələrdən uzaq, hər nəvəsi qəzərdən kənər olan məktublar ələb bu məqalədə dərc etdim (Allah həməsindən razı olsun).

Ümüddəram, bitərəfə yazılmış bu sadə və mükməllə tarixinə müsəlman və ermənilərin hörmətli yazıqları islah nəzəri ilə yanaşıb, saf ərəq, pak qəlb, bacılı viedən ilə qəbul edib, onun bəslən edəcəklər. Əslində mən yazdı deyiləm. Fəqət, zərrinin dənəli yığıqlarından günəşə olan nisbəti qübbənin möhtəram yazıqların ərəzəsinə sürünürəm. Bunu da bütün Qafqaz millətləri bilməlidir: mənəm bu əsəri yazmaqda məqsədim milliətimizi məsuliyyətə qurtarmaq, insanpərvər kimi tanımaq, həmişin ərə-

məni qonşuları məsul tutmaq, vəhşi və insanıyyətdən uzaq bir varlıq kimi nişan vermək də deyil. Bos nadir? Mənim məqsədim müsəlman və ermənilərin iki il ərzində törətdikləri səhv və xətərlərin soyulmasıdır... Belkə, onların və bizim bu xətərlərdən törə təsəssüsi həyir bir halda gələcək qarşısında xələlət çəkəyimizdi deyib durmaqda".

Əsərdə ermənilərin Bakıda ələvə Gəncə, Naxçıvan, İrəvan, Qarabağ, Cəvənşir qəzası, Zəngəzur, Tiflis və başqa yerlərdəki fitnəkarlıqları da qələmə almışdır. "Qanlı sonələr" Qafqazda erməni-müsəlman davasının publisistik salınmışdır. M.S.Ordubadi bütün bu qanlı hadisələri rəsmi sənədlər, məktublar vəsiqələri qələmə almış və əsər boyu ərəzbəyənclərin sülh, bərqəş tərəfdarı olduğunu göstərmişdir.

İsa Həbibbəyli "Hayatım və mühitim" kitabında ilk dəfə "iki coşğun Avropaya səyahət" əsərini latın əlifbası ilə çap etdirməklə yanaşı əsər haqqında oxuculara atərləli məlumat verir. Onun qənaətlərinə görə Qərb həyat tərzini əks etdirirdi, Avropaya rəğbətlə yazıldığına görə, bu əsər Sovet hakimiyyəti illərində nəşr edilməmişdir. İsa Həbibbəylinin fikrincə, ərənli iki gəncin Avropaya səfəri zamanı yazdıqları məktublar keçmiş tələbə yoldaşlarından Ordubadda olaş "Təzə həyat" qəzeti vəsiqəsi cəmiyyətdə tədqiq etmək işulü üzərində qurulmuş bu səyahət nəmədə M.S.Ordubadinin Şərq-Qərb münasibəti yolu ilə milli oyanış və dənəliş qəğirş motivi öz əksini tapmışdır. "iki coşğun Avropaya səyahət" əsəri XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan oxucularına Avropa mühiti, Qərb ölkələrinin inkişaf vəsiqəsi bürərdə gələcək təsəvvüsi fərdi formamızı imkan yaratmaq qəyəsini izləmişdir.

İsa Həbibbəyli əsərin janrını da dəqiq müəyyən etmişdir. Onun fikrincə, M.S.Ordubadinin müəlliflərindən kimə Avropa şəhərlərində olmuş, buranı təbiiyyət, cəmiyyət, sənət, sənətçi, elm və mədəniyyətin soyvəyisi haqqında özəl məktublar yazmış, yazdığı da bu məlumatlar əsasında öz sənətkar təxəvvülü ilə onu ədəbi səyahətnəmə kimi formalılaşdırmışdır. Müqəddimədə əsərin janrı etibarilə o dövrdə yeni yaranan "kiçik roman", daha çox isə səyahətnəmə – povest

janrında qələmə alındığı qeyd olunmuşdur.

Mən burada bir fikrimi də qeyd etmək istəyirəm. M.S.Ordubadinin yaradıcılığında ayrı-ayrı şəhərlərin bədi təsvirində bir ənnə yaranmışdır. Gəncə yaşlarında Kərbəla ziyarəti ilə bağlı bir neçə əsərində Bağdad şəhərinə atərləli təsviri vardır. Müəllif Bakı ("Gizli Baki" və "Döyüşün şəhəri" də), Təbriz ("Dumalı Təbriz") da şəhərlərinin olduqca təbii, ərəndirici, yadda qalan təsvirlərini verməklə əslində bu şəhərlərin obrazını yaratmışdır. "iki coşğun Avropaya səyahəti" əsərində isə Berlin, Paris, Vyana, Brüssel, nəhayət, İstanbul şəhərlərin bəli obrazı yaradılmışdır.

"Hayatım və mühitim"də mən ələraq ədəbiyi bir şeir kitabları – "Qəflət" (1906) və "Vətən və hürriyyət" (1907) ilk dəfə yeni əlifba ilə çap olunmuşdur.

İsa Həbibbəyli bu kitabları yenidən nəşr etdirməklə bərabər, həm də onların şərh etmək də gənə tədqiqatçılara istiqamət vermişdir. O, "Hayatım və mühitim"in müqəddiməsində yazır "Qəflət" kitabı 32 səhifədən ibarət olaş "Bismillah Taala" müqəddiməsinə başlıq "Xəbi-qəflət" adlı 362 mürəkkəb mənəvən bir əsər əsasında hazırlanmışdır. "Bismillah Taala" müqəddiməsi orta əsr klassik Şərq və Azərbaycan poeziyasının ən gənci və bir meylin ifadəsi kimi daha çox poemaların başlanğıcındakı "əsrin nıyğam və mənəli bir müqəddimədir. "Xəbi-qəflət" əsəri isə həc də inqəy qədər yazıldığı kimi şeir yox, XX əsrin əvəllərində on mövqəyə cəvan ictimai-fəlsəfi poemadır."

Akademik İsa Həbibbəylinin fikrincə tədqiq olunan kitabda "Vətən və hürriyyət" adlı xüsusi bir şeir yoxdur. Lakin "Bütövlükdə Vətən və hürriyyət" nəvəyisi yəni şeir yox, fərdi topluluqla şeirlərin həmsəmi bəyləydir. M.S.Ordubadi "Vətən və hürriyyət" poemasında Vətən ərəzində mübarizənin baş planını, əsər programını yarada bilməmişdir. Bütövlükdə "Vətən və hürriyyət" kitabı XX əsrin əvvəllər Azərbaycan şeirində milli istiqal ideyasının manifesti təəssüratı yaradır."

İsa Həbibbəyli bu fikirdədir ki, "Vətən və hürriyyət" poeması ümumi-likdə ədəbdən ifadə olunduğu kimi, Vətən və hürriyyət marşdır. Poemanın "Qeyri- millət" ruhu üstündə köklənmiş mürəkkəb milli ədədliq mövzusunun XX əsrin əvvəllərindəki qeyrət dramının parlaq poetik ifadəsidir.

"Vətən və hürriyyət" kitabındakı poetik nümunələr XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasına yeni mövzu və mübariz ruh gətirmiş, M.S.Ordubadin istedadlı şeir mövqeyini təsdiq etmiş, ona böyük nüfuz qazandırmışdır.

Əsərin sonunda Bayım xanımın Cavad xanım dəfni mərasimində əsrin vətəni və xalqın ədədliq ərəzində qənaətləli xəş olmasını Azərbaycan qadınına xəs olan səviyyədə yüksək qiymətləndirməsi cəvəsliq ədəbiyyatımız an parlaq səhifələrindən biridir. Bayım xanım deyir: "Ax zəvəli cəvən!"

Bu qan dənizlərində ələ-ayaq qalərcən ərəzliq qırıqlması ilə bu təxtəy-təbətə sənədir. Şimdi səhli-sələmətə gərdiməni? Gət! Həç bir ərərdə mələki-həqiqin olan hürriyyətin bu sədəy-dilşimni əfradı-millətin qulaqlarından cux-mayacağıdır.

Xatirəm gət! İftixarlı ədəd millətin xatirəndən qıyamatəddi silinməyəcəkdir. Təbətut bu qənaətlə bəslərdən məzəni bu səy qənaətlərinə cəvəsliq olan hürriyyətin hümrəvə qanları ələ nəpədi olmayacağıdır. Zira bu qanlar bir qəhrəmanın Vətən ərəzində olan cəvəsliqərlərini cəvəsliq-həqiqə isbat edəcəkdir.

Ey hürriyyət, sən nəco ələvərbəbas! Dənərləri bu qəhrəmanın hücməlləmə qan qəvə duramayan bu ərərdəmlə bu gənə bu qəhrəmanın məvən əvəz bəslərlə qan bəqə baydaqları sulaşdırırsən. Əfəs, bəxtin müəlləfəndirşimzi."

"Hayatım və mühitim" kitabı M.S.Ordubadinin külliyyatının təməlləyir. Bu günərdə İsa Həbibbəylinin Bakıda "Əl-m və bəli" nəşriyyatında çapdən cəvəsliq "Böyük ədəbiyyat nəvəyisi" adlı kitabı yüksək elmi-nəvəri səviyyəsi ilə Azərbaycan Ordubadi-nəvəyisi gənəni və qiymətli bəsləsi bəslə olunmaqla bərabər, bəliq şeir üstənlərinə yaradıcılığının milliəstəqliliq dənəvini qənaətlə ictimai mühitə ərəzində və yaxından tanıtmaqla uğurla xidmət ələ bəliqəcəkdir.